

Univerzitet umetnosti u Beogradu, Fakultet dramskih umetnosti,
Beograd

DOI 10.5937/kultura1237235K
UDK 821.161.1.09-4 Александер И.
821.161.1:929 Александер И.
pregledni rad

KULTURA IZMEĐU RATA DUHA I DUHA RATA: SLUČAJ IRINE ALEKSANDER

Sažetak: *U radu se istražuje shvatanje kulture u delu ruske emigrant-ske spisateljice Irine Aleksander (1900-2002), polazeći od pojmova „rata duha“ i „duha rata“, značajnih za razumevanje njenih estetičkih i političkih ideja, ali i njene umetničke i društveno-političke delatnosti.*

Ključne reči: *kultura, „rat duha“, „duh rata“, Irina Aleksander, Miroslav Krleža*

Poslednja istraživanja života i dela Irine Aleksander, predstavljena u (za sada) tri toma sa tekstovima ove autorke i o njoj,¹ ukazuju na nesumnjiv značaj njene društveno-političke i kulturne delatnosti, ali i njenog umetničkog stvaralaštva. Ipak, njena temeljna estetička, kao uostalom ni politička i ideološka uverenja do sada nisu predstavljena na sistematičan način, dok su mnogi podaci iz njene biografije, kao i njena ličnost, ostali tajna. U tom smislu, slobodno možemo govoriti o „slučaju“ Irine Aleksander, gde slučaj poimamo kao izvestan *dogadaj*, koji pored sintaktičkog sadrži i nesumnjiv semantički potencijal, naročito s obzirom na to da su uverenja ove autorke, u svojoj genezi i u svojoj formulaciji, ali i po svojoj prirodi, neodvojiva od *doživljaja* i od *iskustva*, odnosno da sadrže izvestan identitet reči

1 *Svi životi jedne ljubavi* (Hrvatsko filološko društvo i Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2003), *Samo činjenice, molim!* (Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 2007) i *Douglas Tweed i ostali* (Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 2011). Sve tri knjige je priredila Irena Lukšić.

i dela, bar u onoj meri u kojoj njeno književno stvaralaštvo teži identitetu umetnosti i stvarnosti, stvaralaštva i delanja. U ovom radu ćemo ukazati na ideje Irine Aleksander o kulturi, i to putem predstavljanja i analize pojmova „rata duha“ i „duha rata“, važne ne samo u godinama svog nastanka, u jeku Drugog svetskog rata, već i u kontekstu celokupnog života i dela ove zanimljive i značajne umetnice i društveno-političke delatnice.

Irina Aleksander (1900-2002) je naime ruska emigrantkinja koja je ostavila značajan trag u društveno-političkom i kulturnom životu međuratnog Zagreba, ali i Jugoslavije u celini. Njena prijateljstva sa Miroslavom Krležom, Markom Ristićem, Rastkom Petrovićem i brojnim pripadnicima međuratne kulturne i političke elite, zatim uloga „domaćice“ najznamenitijeg „levičarskog salona“ u Zagrebu svog vremena, kao i njena pomoć levičarskim aktivistima, represiranim od strane monarhističkog režima, uz stalne glasine o njenoj „špijunskoj“ delatnosti sa različitim predznakom, gotovo čitav vek izazivaju pažnju jednog dela, mahom hrvatske javnosti. Međutim, zbog nedostupnosti materijala, brojnih predrasuda o prirodi i značaju delatnosti ove „svetske dame“, „salonske levičarke“, „udavače“ i „lakomislene Iročke“ i usredsređenosti isključivo na njene (možda čak i ljubavne) odnose sa Krležom i slučenu obaveštajnu delatnost, ovo interesovanje je prečesto imalo trivijalni, „tabloidni“ karakter, bez akademskog dostojanstva, i bez pokušaja da se sagleda prava priroda kako delatnosti Irine Aleksander, tako i njene ličnosti. Žrtva ideoloških, ali svakako i rodni predrasuda, njeno delo tek sada postaje otvoreno za ozbiljnije proučavanje, preispitivanje i vrednovanje.

Rođena na početku veka u Peterburgu, kao Iraida Jefimovna Kunjina (Кунина), u relativno imućnoj porodici, već je u svojoj osamnaestoj godini bila autorka zbirke stihova, a u prvim revolucionarnim godinama je, krećući se u krugu mladih „ruskih dendiija“, upoznala i čak bila u prijateljstvu sa pesnicima kakvi su Blok (Блок) i Gumiljov (Гумилев). U ovom periodu formirala se njena izrazita ljubav prema poeziji („Hvala pjesmama, one su me spasile“), kao i svest o umetničkom nasleđu i mogućnosti pretvaranja tog nasleđa u materijal umetničke obrade, što će razviti „eklekticism ukusa i pjesničko gurmanstvo“,² kao i svojevrnsni, u formalističko-feksovskom smislu, „parodizam“ njenog umetničkog postupka.³ Ovo međutim neće biti u nesaglasnosti

2 Aleksander I., *Svi životi jedne ljubavi*, Zagreb 2003, str. 97.

3 Ovdje imamo na umu Tinjanovljevo viđenje parodije kao „usmerenosti“, bez vrednosno predodređenog odnosa prema predmetu parodiranja (v. Тынянов Ю., *Поэтика. История литературы. Кино*, Москва 1977, str. 292). Manifest grupe FEKS iz 1922. godine v. Kozincev G., *Ekscentrizam*, u: *Ruski almanah* broj 13, Beograd 2008, str. 143-152.

sa drugom značajnom osobenošću njenog karaktera: sklonošću „pokretu“, „brzini“, „akciji“, stavu da je „stvarnost hrabrija od izmišljotine“⁴ i izrazitoj usmerenosti ka „djelovanju, životu okrenutom prema van“⁵. Ona će u svom književnom stvaralaštvu postojano insistirati na „onome što je stvarno i doživljeno“ i zastupati ideal „objektivnog pisanja“, premda će se njen jedini estetički „zakon“ sadržati zapravo u stavu da je u umetnosti „zabranjeno jedino okamenjivanje, stagnacija, zastoje“⁶.

Od početka izrazito liberalnih uverenja, Irina Aleksander će se ipak „slučajno“, zajedno sa svojim prvim mužem, belogardejskim oficijom, naći u izbeglištvu, preko Krima i Konstantinopolja stigavši do Jugoslavije i Zagreba. Gotovo „organski“ naklonjena revoluciji, kao „želji da se nekud bježi“, „pravom životu“, i usmerena ka idejnom i etičkom univerzalizmu, njena odbojnost prema „starom režimu“ kulminiraće njenim literarnim opisom belogardejskog pogroma nad Jevrejima u Tirespolju. Takođe, njeno upoznavanje sa američkom popularnom kulturom, kroz pesmu „trempe“ i „hoboa“, na američkom ratnom brodu koji će je odvesti put izbeglištva, za čiju će „naivnu romantiku plemenitosti“⁷ ostati zauvek vezana, bitno će uticati na njeno potonje stvaralaštvo, ali i društveno-političku delatnost.

Posle smrti deteta i razlaza sa suprugom, Irina Aleksander se u Zagrebu upoznaje sa pravnikom i naslednikom bogate jevrejske porodice industrijalaca, Božidarom Aleksanderom, sa kojim će deliti simpatije prema levici, ali i sklonost ka jednom „nefolklornom“,⁸ „svetskom“ stilu društvene komunikacije, uz izvesnu dozu „glamura“. Ipak, u to vreme, početkom dvadesetih, Irina Aleksander se vraća u Sovjetski Savez, što predstavlja najzagonetniji detalj iz njene biografije, koji će u najvećoj meri potkrepljivati uverenja o njenoj špijunskoj delatnosti u korist Kominterne. Povratak u svoju „nesrećnu domovinu“, njen prelazak od „oni“ do „mi“, odnosno prihvatanje „nove“, sovjetske realnosti, izazvano je, možda u većoj meri nego simpatijama prema revoluciji, njenom identifikovanju sa sopstvenom generacijom: „Jer ja nisam sama. Cijeli je naraštaj rođen i odrastao na vulkanu“⁹. U svakom slučaju, Irina Aleksander će u Sovjetskom Savezu pisati reportaže i filmske kritike za dnevne novine, ali i glumiti i pisati

4 Aleksander I, op. cit, str. 11.

5 Aleksander I., *Samo činjenice, sir!*, Zagreb 2007, str. 272.

6 Aleksander I., *Svi životi jedne ljubavi*, Zagreb 2003, str. 168.

7 Aleksander I., *Samo činjenice, sir!*, Zagreb 2007, str. 138.

8 Krleža o Božidaru Aleksanderu: „Ni najmanjeg znaka folklornosti, kao u drugih naših ljepotana“ (Aleksander I., *Svi životi jedne ljubavi*, Zagreb 2003, str. 148).

9 Aleksander I., *Samo činjenice, sir!*, Zagreb 2007, str. 180.

scenarija za filmove značajne avangardne grupe FEKS. Vrhunac njenog „sovjetskog“ opusa će ipak ostati roman *Daglas Tvid: život i dostignuća*,¹⁰ objavljen u ediciji popularnih romana za najšire mase, štampan na jeftinoj hartiji, jednom od najzanimljivijih i najkvalitetnijih primera „sovjetskog *pulpa*“, koji će se od svog američkog parnjaka razlikovati po pozivanju na revoluciju i kritici kapitalizma, ali će koristiti gotovo identične poetske matrice i žanrovske postulate, gde se parodiranje i kritika „amerikane“ nerazdvojno prepliće sa nespornom fascinacijom progresivističkim licem „Novog sveta“, odnosno poetički rečeno gde parodija „gubi svoju satiričku funkciju i pretvara se u poštovanja dostojnu stilizaciju – takozvanu *visoku parodiju*“¹¹. Ovakva poetika, sa tendencijom približavanja revolucionarne popularnoj kulturi, u osnovi je bila moguća samo u kratkotrajnom periodu NEP-a, obeleženom „iluzijama o mirnoj koegzistenciji dva sistema“¹², „sломom društvenih vrednosti“¹³, odnosno „društvenom nestabilnošću i idejnom konfuzijom“¹⁴. Opadanje i najzad gašenje zametaka sovjetske „popularne kulture“, kao i revolucionarne avangarde uostalom, krunisanih najzad proglašenjem metoda socijalističkog realizma, podudariće se sa ponovnom emigracijom Irine Aleksander i povratkom u Jugoslaviju, gde će 1926. godine stupiti u brak sa Božidarom Aleksanderom.

U Zagrebu će Irina Aleksander delovati najpre kao „domaćica“ salona sa levičarskim ideološkim predznakom, ali će, s obzirom na stan smešten u blizini policijske stanice, neretko ukazivati pomoć žrtvama policijske torture (od kojih su nekima, prema njenom svedočenju, čupani nokti), kao što će slati pakete političkim zatvorenicima, među kojima su bili i Josip Broz i Moše Pijade. Što se sopstvene umetničke delatnosti tiče, Irina Aleksander će u tom periodu objaviti nekoliko prevoda sa ruskog, uključujući i sasvim slobodne, u osnovi autorske prerade dečijih knjiga, autobiografski roman (na ruskom jeziku, u Berlinu), dok će njena drama o Puškinu biti igrana na sceni HNK.

Na osnovu objavljenih podataka nije lako rekonstruisati genezu njenih političkih i estetičkih uverenja u ovom „zagrebačkom“ periodu, ali je izvesno da je, i u ovom pogledu, njeno poznanstvo i prijateljstvo sa Krležom imalo poseban značaj. Smatrajući Krležu najvećim jugoslovenskim piscem, Irina Aleksander mu je

10 O romanu više u Kolarić V., U kome su kaktusi cveće slobode, u: *Ruski almanah* broj 17, Beograd 2012, str. 257-258.

11 Kovalov O., Zvezda nad stepom: Amerika u ogledalu sovjetskog filma, u: *Ruski almanah* broj 11, Beograd 2006, str. 164.

12 Ibid, str. 163.

13 Ibid, str. 171.

14 Ibid, str. 164.

posvetila znatan deo sopstvenih, posthumno objavljenih memoara, u kojima, pored divljenja za njegov talenat i obrazovanje, konstatuje kako je reč o autoru „bez ijednog celovitog dela“, svedoči o njegovom „verbalnom“, „staleškom“, „kritičkom“ antisemitizmu, u čijoj osnovi vidi izvestan „dječji snobizam“,¹⁵ ali o njegovoj „biseksualnosti“, u kojoj vidi samo „estetizam“, koji je „racionalno poricao“ i koji je bio „duhovni“.¹⁶ Kod Krleže takođe vidi izvesnu nesaglasnost između života i dela, primećujući kako „njegova narav nije bila dosadna, siva i mračna kao njegove knjige“¹⁷, a podvojenost i snobizam velikog pisca najjasnije ocrta portretisanjem njegove supruge Bele. Ovde unekoliko otkrivamo ambivalentan stav same Irine Aleksander prema estetikama dekadencije, snobizmu, dendizmu i estetizmu,¹⁸ koji igra značajnu ulogu u njenoj slici sveta. Irina Aleksander u estetikama dekadencije vidi nasleđe i zaostatak „starog poretka“, koji treba prevladati upravo radi univerzalnosti i slobode, a kod nje je to prevladavanje najpre semantičko. S druge strane, njen „eklektizam ukusa i pjesničko gurmanstvo“ ne dozvoljavaju joj da odbaci nasleđe prošlosti, i da tekstove prošlosti koristi kao materijal za umetničku obradu, često sa vrednosno nejednoličnim ishodom, ali ni da previdi antiideološki i transideološki, time i potencijalno slobodarski, potencijal ovakvih estetičkih opredeljenja i praksi. I pored naklonjenosti ideji revolucije, njen humanizam je u osnovi usmeren ka saradnji, ne odbacujući potencijale konfliktnosti, kako u kapitalističkim, tako i u socijalističkim društvima u sadašnjosti i u budućnosti, uz visoko vrednovanje slobode pojedinca, što u osnovi ostaje saglasno njenom učešću u NEP-ovskoj avangardističko-popularnoj produkciji sovjetskih dvadesetih. Irina Aleksander je sebe želela da vidi kao „majku svih ljudi“, osobu koja je „cijeli život znala i htjela praštati“¹⁹, a kako je „i najmanji čovjek – otkriće“²⁰, za nju je bio neprihvatljiv svaki poredak u kome je „čovjek zaboravljen u ime čovječanstva“²¹.

U osnovi, Irina Aleksander nije mogla da vidi razliku između slobode pojedinaca i slobode naroda unutar slobodnog čovečanstva, i za nju nije moglo biti konflikta između ovih kategorija. Prihvatajući revoluciju ona nije prihvatila nasilje, prihvatajući jednakost nije prihvatila teror, a prihvatajući pravdu nije prihva-

15 Aleksander I., *Svi životi jedne ljubavi*, Zagreb 2003, str. 141.

16 Ibid, str. 148.

17 Ibid, str. 143.

18 O pojmovima poetike i estetike dekadencije, u: Kolarić V., *Snobizam, dendizam, kemp*, u: *Treći program* broj 147, Beograd 2010, str. 245-257.

19 Ibid, str. 39.

20 Aleksander I., *Samo činjenice, sir!*, Zagreb 2007, str. 188.

21 Ibid, str. 184.

tala logiku pobjednika i obezličavanje. Može se reći da je pre bila naklonjena „gestu revolucije“²² nego njenoj ideologiji, i otuda njena netrpeljivost prema „čuvarima porodičnog nakita“, u koje donekle, u posleratnom periodu (po njenom mišljenju zahvaljujući supruzi Beli) zabasava i bračni par Krleža. S druge strane, u Americi hrabro zastupajući socijalističke ideje i legitimnost sovjetskog režima, Irina Aleksander nije previdala kako „nijedna zemlja nije uništila veći broj ponajboljih svojih ljudi“ nego Rusija, ističući „demokratičnost Amerike u društvenom smislu“, „luč za one koji traže pravu demokratiju“.²³ Ne izjednačavajući ideju levice i socijalizma sa sovjetskim boljševizmom, ona je, bez obzira na svoju ulogu u obaveštajnim operacijama Kominterne, ostala donekle lojalna „prvoj zemlji socijalizma“, ali je očigledno, sudeći po postojećim dokumentima i svedočenjima, odigrala izvesnu ulogu u prihvatanju partizanskog pokreta i posleratnog jugoslovenskog režima od strane zapadnih saveznika, makar i neznatno doprinevši tome da na čelo komunističkog pokreta u Jugoslaviji, još u toku rata, dođu upravo one snage koje će se u najskorije vreme suprotstaviti staljinizmu. U tom pogledu može biti zanimljivo sagledavati njenu ulogu u predratnim, ratnim, ali i posleratnim kontroverzama na levisi, a čiji je akter bio Krleža.

Još pre rata, od strane italijanskih obaveštajnih službi, osumnjičeni za špijunažu u korist Kominterne, bračni par Aleksander napušta Zagreb neposredno po uspostavljanju fašističkog režima i odlazi u Sjedinjene Države, gde će Božidar Aleksander raditi za Ujedinjene Nacije (i tamo odigrati značajnu ulogu u procesu dekolonizacije), a Irina Aleksander pisati članke u emigrantskim novinama sa prosovjetskim stavom, održavajući svoju „salonsku“ delatnost i u novoj sredini. Posle rata, Aleksanderi već 1947. posećuju Jugoslaviju, dok 1955. zbog „interesovanja“ komisije senatora Makartija (McCarthy) za antiameričke delatnosti, prelaze najpre u Pariz, gde će Božidar raditi za UNESCO, a zatim u Švajcarsku, gde će provesti ostatak života.

U ideju o „ratu duha“ i „duhu rata“, formulisanu na vrhuncu Drugog svetskog rata, u njenim izbegličkim godinama u Americi, uvodi nas upravo njeno razmišljanje o Krleži. Uz sve ograde, koje se tiču „celovitosti“ njegovog dela i određenih crta karaktera, Krleža je za nju bio u osnovi „veliki pisac male zemlje, koja je imala veliku, ali tešku i često pod tuđinskom vlašću prošlost, i da bi se pisalo u njoj i o njoj, treba ispljuvati onoliko krvi koliko

22 Videti Цивьян Ю., *На подступах к карпалитике. Движение и жест в литературе, искусстве и кино*, Москва 2010, str. 147.

23 Aleksander I., *Svi životi jedne ljubavi*, Zagreb 2003, str. 119.

je ona sama ispljuvala u svojoj povijesti²⁴. Za ovu količinu „negodovanja“, „žalosti“ i „ljubavi“ koja ga je „razdirala“, Krleža nije uvek pronalazio adekvatnu umetničku formu, i otuda kako njegova lična podvojenost, tako i „necelovitost“ njegovog dela. Međutim, ovakav pogled na Krležu otkriva umetničke, estetičke, kulturne i političke stavove same Irine Aleksander, njen odgovor na tajnu umetnosti, a najpre na tajnu umetnosti u istoriji, na tajnu povezanosti umetničkog dela kao individualnog stvaralačkog akta sa sudbinom naroda, pri čemu ta povezanost nikako nije „organicistička“, „istoricistička“, sa resantimanom prema modernom, niti sa prizivanjem „mitskog jedinstva“.²⁵

Tekst „Rat duha“ Irina Aleksander objaviće 1942. godine u Njujorku, na ruskom jeziku, u ruskom emigrantskom časopisu, čiju je delatnost ostatak, mahom monarhističke emigracije, smatrao prosovjetskom. Očigledna namera ovih tekstova, eseja, članaka i pripovedaka, bila je u ukazivanju na ulogu, doprinos i značaj slovenskih naroda u borbi protiv sila Osovine, kao i zastupanju stava o pravu Sovjetskog Saveza na samoodbranu i drugih slovenskih naroda na borbu za oslobođenje. Takođe, ovi tekstovi kao da pokušavaju da osveste kako američku tako i emigrantsku publiku o razmerama uništavanja koje ovaj rat donosi, videvši ga kao razaranja celokupne evropske kulture, ali i kulture uopšte, pa se borba protiv agresora i borba za slobodu sagledava i kao borba za kulturu, a solidarnost sa borcima i žrtvama kao imperativ. U predavanju nazvanom „U čast oživjelih barbara“, posvećenom spaljivanju knjiga u nacističkoj Nemačkoj, Irina Aleksander podseća da su „oganj i željezo Hitlerova stroja smrti uništili cijele gradove, muzeje i riznice diljem Europe“, što je dokaz „fašističkog kulturnog vandalizma“²⁶, započetog još paljenjem Rajhstaga. Koren tog vandalizma, te nekulture i anti-kulture, autorka vidi primarno u neslobodi, „masovnom ludilu“ kao „trijumfu pokoritelja, svečanosti neukosti nad mišlju“²⁷, čije odjeke vidi u Jugoslaviji, u vreme diktature kralja Aleksandra, a čiji je cilj bio „uništenje svakog zametka slobodne misli“²⁸. Međutim „nikada, tijekom cijele kratke povijesti Jugoslavije ljubav prema slobodi u toj zemlji nije bila zrelija i hrabrija nego u godinama kraljevske diktature“²⁹. Ako nije teško zabraniti knjigu, „istina se ne može zabraniti“: ako je kralj „uspjio pripremiti slom političke ideje zvane Jugoslavija“, „slobodni“, „borbeni

24 Ibid, str. 171.

25 O „mitskom jedinstvu“ videti: Grasi E., *Teorija o lepom u Antici*, Beograd 1974, str. 131.

26 Aleksander I., *Samo činjenice, sir!*, Zagreb 2007, str. 235.

27 Ibid, str. 237.

28 Ibid, str. 236.

29 Ibid, str. 236.

duh“ „naroda te zemlje nije uspio slomiti“, koji će u godinama predstavljati temelj borbe „za rodnu zemlju, za slobodu, na koju ima pravo svaki čovjek koji je voli“. ³⁰ U nacizmu je kulturocid smesta postao i homicid, masovno spaljivanje knjiga prethodilo je masovnom spaljivanju ljudi i čitavih naroda, čime je ujedno „spaljena savjest nacije koja je zapalila vatru“, i ne samo savjest te nacije, nego i „savjest stoljeća – vaša i moja savjest“ ³¹. Jer možemo verovati, prema Irini Aleksander, da je „postojao trenutak kad smo mogli spriječiti Hitlera“ ³², što je pitanje lične, ali i kolektivne odgovornosti kao rezultata saradnje slobodnih i mislećih bića. Upravo zbog nedostatka hrabrosti da se „izrekne reč“, zbog utrnule savesti, „cijeli je kontinent privremeno prestao duhovno postojati“ ³³, odnosno izašao je izvan oblasti kulture shvaćene kao polje duhovnog. A upravo bez kulture, bez duhovnog, za Irinu Aleksander, nema i ne može biti slobode, kako slobode pojedinaca tako ni slobode naroda, što otkriva u osnovi „mizantropsku, pesimističku suštinu njemačkoga fašizma“ ³⁴. I upravo ovde, u suočenosti sa apsolutnim razaranjem, devastiranjem svega od čoveka stvorenog, i čoveka samog, vidi se vrednost „ljubavi prema domovini“, koju su u velikoj meri, prema autorici, pokazali upravo slovenski narodi. To nije ratničko-osvajajući „patriotizam očeva“, već osećaj dužnosti i ljubavi prema domovini, majčinu domu, ili makar zvoniku iz djetinjstva“, koji se „ne može spaliti na lomači“ ³⁵. To takođe nije ni paganska idolatrija „majke zemlje“, već vernost „majčinom glasu“, onom što nas je najdublje formiralo, životu samom. Žrtvama tog neviđenog razaranja, podseća Irina Aleksander svoje američke slušaocice, nije potrebna samo materijalna, nego i „duhovna pomoć“, jer kulture, a time i živote fizički preživelih, može spasiti i obnoviti samo „velikodušnost i bratsko razumijevanje“ ³⁶.

I upravo u eseju „Rat duha“ Irina Aleksander će to stanje i prostor protiv i izvan kulture imenovati stanjem i prostorom rata. Ako je rat izvan političkog, on je i izvan kulturnog, ali kako rat ima sopstvenu logiku, pa time i sopstvenu politiku, bio on ili ne onaj famozni „nastavak politike drugim sredstvima“, tako se može govoriti o kulturi rata, time i o duhu rata, ali samo u smislu negativnosti, negativne, izvrnute, „luciferovske“ projekcije pojma kulture i pojma duha, njihovog „zlog dvojnika“,

30 Ibid, str. 236.

31 Ibid, str. 238.

32 Ibid, str. 238.

33 Ibid, str. 238.

34 Ibid, str. 238.

35 Ibid, str. 239.

36 Ibid, str. 240.

„negativa“ – „ništice“ i „ništitelja“ dakle. Mogućnost za izgradnju i obnovu kulture na temeljima „rata duha“ najočiglednija je upravo na primeru slovenskih naroda, čijom se ratnom sudbinom autorka u ovom eseju i bavi. Jer uprkos stranim uticajima i međusobnoj razjedinjenosti i neprijateljstvu, „ideja zajedništva i bliskosti *duhovnih* [kurziv – V. K.] interesa Slavena živjela je u srcima mnogih predstavnika slavenske inteligencije“³⁷. Osnovna crta koja je vezivala ove narode i ohrabivala njihove napore u pravcu (duhovnog) zajedništva, bila je upravo ona, od strane Zapada najprezrenija njihova osobina – vitalnost. Iako „rastrgani, ugnjeteni i porobljeni, nahuškani jedan na drugoga u nečijim egoističnim interesima“, Sloveni su „stalno dokazivali svoju veliku vitalnost“, koja je uprkos preziru „civiliziranih barbara“, koji su u njoj nalazili „dokaz o pripadnosti Slavena nižoj rasi“, predstavljala njihovu „najbolju odliku“.³⁸ Jer „duh rata“, smatra Irina Aleksander, uglavnom nametnut agresijama i manipulacijama spolja, „kod Slavena se nizao ili je išao uporedo sa ratom duha, s duhovnom pobunom – u suprotnost tim istim civiliziranim barbarima koji su duh rata postavili iznad svih ljudskih ideala“³⁹. U logici „duha rata“ korišćeni u interesu „ciljeva fašizma i imperijalizma“, u Drugom svetskom ratu se pokazalo da je upravo „u ratu duha – snaga i izvanredna vitalnost Slavena, i ona se očitovala ne samo na Balkanu, u nenadmašnom heroizmu Rusije, u jugoslovenskoj partizanštini, u samoprijegornim pothvatima Poljaka na svim bojišnicama savezničkih armija, u masovnom prijelazu Slovenaca, Bugara i Hrvata u vojsku Draže Mihailovića, u nedavno uskrslom hrvatskom *Zelenom kadru*, koji je vodio borbu protiv crne i smeđe reakcije“⁴⁰.

Ali „rat duha“ je za Irinu Aleksander karakterističan i za „stvaralaštvo većine slavenskih pisaca“, jer „tko je izrazitije od Slavena u književnosti odrazio prosvjed, pobunu i izazov? Rat duha obilježio je cjelokupno stvaralaštvo Miroslava Krleže – najvećeg pisca jugoslavenske, a možda i cjelokupne balkanske književnosti“.⁴¹ U nastavku eseja autorka ponovo na primeru Krleže razotkriva svoja najdublja stanovišta. Jer ovde za nju postoji nesumnjivo jedinstvo između stvaralaštva i biografije, dela i života velikog pisca, s tim što „tom istinskom umjetniku biografija nije uvjetovala stvaralaštvo, nego ga je pratila“⁴², a u Krležinom stvaralaštvu-biografiji izdvaja najpre solidaranje sa Srbijom za vreme Prvog svetskog rata, zatim njegov „antimilitarizam“, i na-

37 Ibid, str. 192.

38 Ibid, str. 192.

39 Ibid, str. 192.

40 Ibid, str. 193.

41 Ibid, str. 193.

42 Ibid, str. 194.

posletku društvenu borbu, gde „izaziva učmalost, kukavičluk, egoizam, nositelje austrijskih odora, koji su privremeno skinuli carsko-kraljevsko odličje, nemoćne intelektualce koji su se udaljili od naroda, zbunjene neurotičare, prodane činovnike – ali najvatrenijim i najjednostavnijim riječima brani one koji odgovaraju za druge, koji pate i ispaštaju“⁴³. I kao što je „njegova borba protiv Glembajevih na rodnom hrvatskom tlu bila – od pojedinačnog do općeg – borba s budućim kvislinzima – hrvatskim, srpskim, poljskim, slovačkim...“, tako „nema posebnih, pojedinačnih problema, postoji mjesni detalj općega problema, i kroz taj mjesni detalj razotkriva se univerzalna tragedija. Različite geopolitičke situacije, različiti putevi, ali zajednička sudbina“⁴⁴. Rat duha i umetničko stvaralaštvo jednog ratnika duha je tako borba za slobodu na svim ravnama i svim nivoima opštosti, i svuda tamo gde je sloboda porobljena, sa istorijskom misijom isplivavanja, izranjanja iz „tmine dugotrajnih krvavih vekova“⁴⁵.

„Slučaj“ Irine Aleksander je slučaj dvadesetog veka, njegove krvave i zbunjujuće istorije, preispitivanje temeljnih kategorija modernog sveta. Jer ako ponovo traga za „žrtvenom“ prirodom umetnosti, ona to ne čini povratkom na paganske obrasce koji su stvorili tragediju, već poetskim poistovećivanjem života i dela „pesnika“ sa istorijom i kulturom naroda, gde se borba za slobodu pojedinca stapa i temelji na borbi za slobodu naroda, sve u okviru univerzalnog čovečanstva. Pojedinačno i posebno sadrži u sebi opšte, ono funkcioniše po istom kodu, i zbog toga pojedinac ne potirući sebe može da se poistoveti sa zajednicom, i ne potirući vrednosti posebnog, odnosno lokalne zajednice, naroda, sudeluje u opštem, univerzalnog, svečovečanskom. Kultura se upravo temelji na tom kodu, i ona je sama taj kod, koji možemo tražiti upravo u ideji „rata duha“. Kultura se tu ponovo temelji na samom životu, na pokretu, ali bez naivnih „naturalističkih“ predrasuda o povratku „prirodi“ i „ukinuću civilizacije“. Takvo stanovište o društvu, kulturi i istoriji proističe iz atmosfere kreirane u krugovima predrevolucionarnih ruskih simbolista, kojima je autorka bila naklonjena u mladosti, odnosno u neku ruku predstavlja sekularizovani odjek njihovih učenja, najpre u težnji ka „sveopštem“, „svečovečanskom“, uz nužno razlikovanje „legiona“ od „sabornosti“⁴⁶ gde u prvom pojedinac nestaje dok se u drugom ispunjava. Takođe, nesporno ukorenjeno u modernom, takvo stanovište možda u najvećoj meri asocira na ono jединство života i dela, podvig prema slobodi, insistiranje na neraskidivo-

43 Ibid, str. 195.

44 Ibid, str. 196.

45 Ibid, str. 197.

46 Videti: Иванов В., *Родное и вселенское*, Москва1994, str. 96.

sti veze između prirodnih i građanskih prava, „slobodi savesti“ i pravu naroda da „upravlja svojim poslovima“, prisutno u učenju i delatnosti jednog od očeva američke demokratije, Tomasa Pejna (Paine), čije su kosti, setimo se, razvejane neznano kud.⁴⁷ Semantička i vrednosna zaoštrenost između „starog“ i „novog“ ovde je izražena, ali nikad u meri koja bi vodila destrukciji, već sa osnovnim kriterijumom u kulturi, onoj kulturi koja je duh i sloboda. Ma koliko se to mnogima ne dopadalo, suštinska naklonjenost Irine Aleksander „jugoslovenskoj partizanštini“ i „jugoslovenskom socijalizmu“, utemeljenim na pomirenju ideja revolucije i nacionalne nezavisnosti⁴⁸, ali ne na način staljinističkog nacionalnog socijalizma,⁴⁹ u skladu je sa njenim najdubljim uverenjima, uverenjima nikada preterano udaljenim od političke i životne prakse, ali uvek na visini i u dijalogu na temeljnim idejama epohe. Irina Aleksander je jedna od onih ne tako brojnih ličnosti koje su jugoslovensku kulturu i kulture jugoslovenskih naroda izdizale na nivo univerzalne „ideosfere“, na nivo sudelovanja u izgradnji i prenošenju najprogresivnijih ideja određene epohe. Ona je želela da „jugoslovensko iskustvo“ i iskustvo „rata duha“ bude jedno te isto.

47 Videti: Pejn T., *Prava čoveka*, Beograd 1987, str. 94, 112, 201, 209.

48 Videti: Fire F., *Prošlost jedne iluzije*, Beograd 1996, str. 492.

49 Ovde se ima u vidu stav Borisa Grojsa o socijalističkom realizmu kao obliku nacionalnog socijalizma, karakterističnog za evropsku kulturu tridesetih, sa odcjecima u njudilovskoj Americi (v. Grojs B., *Umetnost utopije*, Beograd 2011). Koncept „nacionalnog socijalizma“ se ovako ne svodi na liberalistički koncept „totalitarizma“. Takođe, i pored jasnih liberalističkih uticaja, stanovište Irene Aleksander, za tu priliku isuviše „socijalističko“, ne možemo poistovetiti sa savremenim idejama liberalističkog kulturalizma i liberalnog nacionalizma (v. Arent H., *Izvori totalitarizma*, Beograd 1998. i Tamir J., *Liberalni nacionalizam*, Beograd 2002).

LITERATURA:

- Aleksander I., *Svi životi jedne ljubavi*, priredio Lukšić I., Zagreb 2003.
- Aleksander I., *Samo činjenice, molim!*, priredio Lukšić I., Zagreb 2007.
- Aleksander I., *Douglas Tweed i ostali*, priredio Lukšić I., Zagreb 2011.
- Arent H., *Izvori totalitarizma*, Beograd 1998.
- Цивьян Ю., *На подступах к карналистике. Движение и жест в литературе, искусстве и кино*, Москва 2010.
- Fire F., *Prošlost jedne iluzije*, Beograd 1996.
- Grasi E., *Teorija o lepom u Antici*, Beograd 1974.
- Grojs B., *Umetnost utopije*, Beograd 2011.
- Иванов В., *Родное и вселенское*, Москва 1994.
- Kolarić V., Snobizam, dendizam, kemp, u: *Treći program* broj 147, Beograd 2010, str. 245-257.
- Kolarić V., U kome su i kaktusi cveće slobode, u: *Ruski almanah* broj 17, Beograd 2011, str. 257-258.
- Kovalov O., Zvezda nad stepom: Amerika u ogledalu sovjetskog filma, u: *Ruski almanah* broj 11, Beograd 2006, str. 161-171.
- Kozincev G., Ekscentrizam, u: *Ruski almanah* broj 13, Beograd 2008, str. 143-152.
- Pejn T., *Prava čoveka*, Beograd 1987.
- Tamir J., *Liberalni nacionalizam*, Beograd 2002.
- Тьянянов Ю., *Поэтика. История литературы. Кино*, Москва 1977.

Vladimir Kolarić

University of Arts in Belgrade, Faculty of Drama Arts, Belgrade

CULTURE BETWEEN *THE WAR OF SPIRIT* AND *THE SPIRIT OF WAR*: THE CASE OF IRINA ALEKSANDER

Abstract

This paper explores the concept of culture in the work of a Russian immigrant writer Irina Aleksander (1900-2002), based on the concepts of “the war of spirit” and “the spirit of war,” which is important for understanding of her aesthetic and political ideas, as well as her artistic and socio-political activities.

Key Words: *culture, “the spirit of war”, “the war of spirit”, Irina Aleksander, Miroslav Krleža*